

MEŞHUR OSMANLI ASTRONOMU TAKİYÜDDİN EL-RÂŞİD'İN SOYU ÜZERİNE

RAMAZAN ŞEŞEN*

Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği en büyük astronom olan Takiyüddin el-Râşid aslen Şam diyarındandır. Kendi eserinde söylediği gibi, 1521 yılında mukaddes topraklarda doğdu.¹

Takiyüddin Mısır ve Şam'da çeşitli âlimlerden hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimler okuduktan sonra ders-i âm (müderres) olmuş, yüksek medreselerde hocalık yapmıştır. Sonra, Dimaşk'ta Sibâ'iyye ve Takaviyye medreseleri müderresi olan babası ma'rûf Efendi ile İstanbul'a gelmiş, Kânûnî devrinin büyük âlimlerinden Çivi-zâde, Ebüssuûd, Kutbeddîn-zâde M. Efendi, Saçlı Emîr gibi âlimlerin meclislerine devamla onlardan istifade etmiştir. Nahcüvan Seferi (1553-1555)'nden sonra Mısır'a dönen Takiyüddin, Kâhire'de Şeyhûniyye ve Sarğıtmışiyye (Sığırtmaciyye) medreselerinde müderreslik yapmıştır. Sonra, yine İstanbul'a gelmiş, Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kazaskerleri tarafından Edirnekapı Medresesi'ne müderres tayin edilmiştir. Ailesi Mısır'da olduğu için, Takiyüddin bu vazifede pek kalmamış, tekrar Mısır'a dönmüş, Mısır'da müderreslik, kadılık vazifelerinde bulunmuştur. II. Selim zamanında Çivi-zâde, arkasından Nişancı-zâde Mısır kadısı olunca onlara kadılıkta vekâlet etmiştir. Sonra, kazasker Abdülkerim Efendi Mısır kadılığına tayin edilince, onun ve babası Kut-

* İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Yıldız Sarayı, Beşiktaş, İstanbul.

¹ *Sidretü müntheha'l-efkâr* adlı kitabın önsözünde "Ben mukaddes topraklarda doğdum ve yetiştim" demektedir (Kandili Rasadhanesi, nr. 208/1; Nuruosmaniye, nr. 2930). Kâtip Çelibi Dimaşk'ta doğduğunu ve 61 yaşında 993 yılında Dimaşk'ta öldüğünü söyler (*Süllen el-vusûl*, Şehid Ali, nr. 1877, s. 230). Buna göre, doğumu 932/1525-1526 yılındadır. Hidiviyye Kütüphanesi Fihristi'nin ilimler kısmını yazan İbrâhim İsmet Efendi'ye göre, 4 Ramazan 932/14 Haziran 1526 tarihinde Dimaşk'ta doğmuştur (*Fihris Kütüphanet el-Hidiviyye*, cilt 5, Mısır 1308, s. 259).

Takiyüddin, şecerresi ve hayatı için ayrıca bkz. nevi-zâde Atâyi, *Hadâik el-hakâyk*, İstanbul 1268, s. 286-287 (yanlış olarak 927/ 1521 yılında Mısır'da doğduğunu söyler); *Hediyet el-ârifîn*, II, 257; Ayvansarâyi, *Mecmûa-i levârih*, nşr. F.Ç. Derin-V. Çabuk, İstanbul 1985, s. 310; Şihâbeddin el Hafâci, *Reyhânet el-elibbâ*, İst. Matba-i Amire 1273, s. 79-80; Müstakim-zâde, *Mecellet el-nisâb*, Hâlet Ef. nr. 628, yap. 408^b; Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, TTK yayınları, Ankara 1969.; A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 99-108; S. Tekeli, *Takiyüddin maddesi*, *Türk Ansiklopedisi*, XXX, 357-361; H. Suter, *Die mathematiker und astranomen der araber und ihre werke* Amsterdam, s. 191-192.

beddîn'in teşvikiyle kendisini matematik ve astronomi ile uğraşmaya vermiştir. Kutbeddîn rasat âletleri, dedesi Ali Kuşçu ile Giyâseddîn Cemşid el-Kâşî, Kadı-zâde-i Rûmî'nin bu konulardaki eserlerini temin edip Takiyyüddîn'e vermiş, onun astronomi sahasında ilerlemesine yardımcı olmuştur. Takiyyüddîn bundan sonra devamlı matematik ve astronomi ile uğraşmış, daha Mısır ve Filistin'deyken bu konuda değerli eserler yazmıştır.²

Takiyyüddîn 978 (1570), yılında yeniden İstanbul'a geldi. Ertesi yıl (979/1571) Münecimbaşı Mustafa Çelebi'nin ölmesi üzerine, zamanın padişahı II. Selim tarafından münecimbaşı tâyin edildi. Bu arada Hoca Sa'adeddin Efendi ile dostluk kurdu. 1574 (982) yılında Galata Kulesi'nde rasad çalışmalarına başladı.³ 1579 (987 h.) yılında, III. Murad'ın bir fermanıyla Tophane sirtlarında, bu günkü Fransız Saray'ının olduğu yerde bir rasathane kurup gözlemlere başladı. Bu çalışmalarının ve daha önce Mısır'da yaptığı gözlemlerin neticelerini "*Sidretü müntehâ'l-efkâr*" adlı Zic'inde topladı. Fakat, onun ilim tarihimizde önemli yer tutan bu çalışmaları cahillerin ve çekemeyenlerin dedikoduları sonucu pek devam etmedi. Zamanın şeyhülislâmı Kadı-zâde'nin, rasathanelerin buldukları ülkelere uğursuzluk getirdiklerine dâir fetva vermesi üzerine 1583 (991) yılında yıkıtıldı. Takiyyüddîn bundan sonra ilmî çalışmalarına iki sene daha özel olarak devam etti. 1585 (993 h.) tarihinde altmış bir yaşında İstanbul'da öldü. Astronomi, matematik, mekanik, optik, tıp konularında yirmiden fazla eser bıraktı. Onun rasathanesi Kandilli Rasathanesi'nden önce Osmanlı tarihinde kurulan tek rasathane oldu.⁴

Takiyyüddîn'in Şamlı mı, Mısırlı mı, Arap mı, Türk mü olduğu hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Genel kanaat onun Arap olması yönündedir. Yukarıda onun Filistin'de doğduğunu ve babasının Dimaşk'ta müderris olduğunu kendi ifâdesine dayanarak verdik. Süheyl Ünver hocamız "*İstanbul Rasathanesi*" adlı kitabının başında, Takiyyüddîn tarafından "*Reyhânet el-Rûh*" adlı eserinin sonunda verilen kendi soy zincirine (şeceresine) dayanarak "*Ecdadı Türklerden oluyor. 600-750 hicrî yılları arasında Suriye*

² Kandilli Rasathanesi, 50 no.lu mecmuanın sonundaki III. Murad'a sunulan arzuhalinden. Ayrıca, bkz., Süheyl Ünver, s. 3-4.

³ Süheyl Ünver, s.4.

⁴ Nevî-zâde Atâyî, *Hadâik el-hakâik*, İstanbul 1268, s.286-287; Süheyl Ünver, s.4-6, 51-54. Kâtip Çelebi'ye göre, Takiyyüddîn rasathanesinin yıkılması üzerine Dimaşk'a dönmüş ve 993 h.'de orada ölmüştür. Ayvansarâyî'ye göre, İstanbul'da ölmüş ve "Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi dâiresinde gömülmüştür" (*Süllem el-vusûl*, s. 230; *Mecmû-i Tevârih*, s. 310).

ve civarı vekâyîi tetkik olursa belki bu şahsiyetlere tesadüf olunur” der.⁵ Takıyyüddîn'in kendi verdiği soy zinciri ve Süheyl Ünver hocanın bu ifadesi dikkatimizi çekti. Onun altıncı göbekten dedesinin Salâhaddîn Eyyû-bî (ölm. 1193)'nin, yedinci göbekten dedesinin Nûreddîn Mahmud b.Zengî (ölm. 1174)'nin Türk kumandanlarından olduğunu gördük.

Takıyyüddîn kitaplarında adını çeşitli şekillerde verir. *Nevru hadîkat el-ebşâr* mukaddimesinde “*Takıyyüddîn b. Mâ ruf*,”⁶ *Kitâbü mâ rifeti evkât el-şalât*'in sonunda “*Muhammed b. Zeyneddîn Mâ ruf*,”⁷ *Şerhü'l-Risâlet el-Secâvendîye*'de “*Takıyyüddîn b. Muhammed b. Ahmed el-Sahyûnî el-Dimaşkî*,”⁸ *el-Mizvelet el-şimâliyye* mukaddimesinde “*Takıyyüddîn Muhammed b. Mâ ruf el-Ĥanefî el-Dimaşkî*,”⁹ *Tercümân el-etıbbâ* mukaddimesinde “*Takıyyüddîn Muhammed b. Molla Mâ ruf*”¹⁰ şeklinde verir.

Takıyyüddîn 975 (1567-1568) yılında Nablus'ta yazdığı *Reyhânet el-rûh fî resm el-sâ'ât alâ müsteva'l-sutûh* adlı eserinin sonunda adını ve şeceresini daha ayrıntılı şekilde kaydetmekte, bu şecereden onun Türk soyundan geldiği kesinlik kazanmaktadır. Takıyyüddîn bu eserini şu satırlarla bitirir:

قال ذلك بلسانه ورقمه بيناته الفقير ... تقى الدين محمد بن المعروف بن أحمد بن محمد بن أحمد بن يوسف ابن الأمير ناصر الدين منكوبرس ابن الأمير ناصح الدين خمار تكين أسد العرين و أمير المجاهدين ... عام خمس و سبعين تسع مائة . و ذلك بقرية الفندق تابع قضاء نابلس في ١٣ ربيع الأول بعد السعي في تحريره وإقامة البرهان عليه خمسة اعوام
كوامل¹¹

Takıyyüddîn tarafından verilen bu nesep zincirinin en son halkası Nâsihuddîn Humartığın, Nûreddîn Mahmud b. Zengî'nin kumandanlarındandı. Hama'ya tabi Ebû Kubey's kalesi sahibiydi. Bu kumandan

⁵ Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, s.3.

⁶ Lâleli Kütüphanesi, nr. 2558.

⁷ Esad Efendi, nr. 1976/2, yap. 59^a.

⁸ Şehid Ali, nr. 1983, unvan sayfası.

⁹ Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi nr. 547.

¹⁰ Hacı Beşir Ağa, nr. 658/2 (240^b-306^a).

Bu şekiller için ayrıca Süheyl Ünver, s.7'ye bakınız.

¹¹ Nüşhaları için bkz. Esad Efendi, nr. 2055/1, 2022; Veliyyüddîn Efendi, nr. 2035; Emanet Hazinesi, nr. 467/1; Kandilli Rasathanesi, nr. 51, 547; Medine, Arif Hikmet, Mecmualar, nr. 43/4. Ayrıca bkz. Süheyl Ünver, s.99: Takıyyüddîn Muhammed b. el-Mâ ruf b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf b. el-Emîr Nâsıruddîn Menkübers b. el-Emîr Nâsihuddîn Humartığın Esed el-Arin ve Emîr el-Mücâhidin.

Esedüddîn Şirküh ve Salâhaddîn ile 1169 yılında Mısır'ın fethine katılan hassa kumandanlarından. Humartigin daha sonra Şam'a dönmüş, Nûreddin ölünceye kadar onun hizmetinde çalışmıştır. Nûreddin'in ölümünden sonra, Salâhaddîn'in 1174 yılında Şam'a gelmesi üzerine, Humartigin onun hizmetine girmiştir. Humartigin aynı yıl Salahaddîn Haleb'i kuşatırken onun yanındaydı. Salâhaddîn'e suikast yapmak için, muhasara sırasında orduya sızan haşhâşi fedâilerini farkedince, onlar tarafından şehit edilmiştir.¹²

Humartigin'in ölümü üzerine, Salâhaddîn onun yerine oğlu Nâsirüddîn Menkübers'i tâyin etti. Menkübers Ebû Kubeys kalesi sahipliği yanında Eyyübîlerin Hama beyi olan Takiyyüddîn Omar (ölm. 1191)'a zaman zaman vekâlet etti. 26 Eylül 1178 tarihinde Hama üzerine yağma akınına çıkan bir haçlı birliğini yendi, kumandanlarını esir aldı.¹³ Bundan sonra aynı göreve devam eden Menkübers 579-582 (1183-1186) yıllarında Takiyyüddîn Omar Mısır nâipliğine tâyin edilince Hama'da ona vekâlet etti.¹⁴

Nâsirüddin Menkübers'i bundan sonra, 1188 yılında Antakya prinkepsliği topraklarının fethinde görmekteyiz. Bu sefer esnasında Salâhaddîn fethettiği Sahyûn ve Berzüye kalelerini de ona vermiş, Menkübers'in beyliğinin merkezi bundan sonra Asî nehri ile Lâzikiye arasındaki müstahkem Sahyûn kalesi olmuştur. İmâdeddin el-Kâtib bu kalenin fethi münâsebetiyle Menkübers'e verilmesinden bahsederken, Takiyyüddîn-el Râşid'in kullandığı "*Esed el-Arîn ve Emîr el-Mücâhidîn*" ifâdelerini aynen kullanır.¹⁵ Bundan, Menkübers'in büyük bir mücahit olarak ününü asırlarca koruduğu anlaşılmaktadır. Takiyyüddîn'in nisbeleri arasındaki el-Sahyûnî ifâdesi dedelerinin bu kalede oturması münâsebetiyle verilmiş olmalıdır.

¹² El-Bündârî, *Sena'l-Bark*, nşr. R. Şeşen, Beyrut 1971 1, 181; İbn el-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut tabı, XI, 277; Ebû Şâme, *el-Ravzateyn*, I, 155, 239-240; İbn Vâsıl, *Müferric el-kürüb*, II, 24; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, s. 631; R. Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul 1983, s.36.

¹³ İmâdeddin el-Kâtib, *el-Bark, el-Şâmî*, III, 99^b-105^a; *Sena'l-Bark*, I, 306-308; İbn el-Esir, XI, 298; *el-Ravzateyn*, II, 5; *Müferric el-kürüb*, II, 70-71.

¹⁴ El-Melik El-Mansur, *Mizmâr el-hakâ'ik*, nşr. Hasan Habeşi, Kahire 1968: hicri 579 yılı olayları.

¹⁵ *El-Feth el-kussî*, nşr. M.Mahmud Subh, Dar el-Kavmiyye li'l-Tıbbâat ve'l-Neşr tabı, s.243: *ثم سلم حصن صهيون بجميع أعماله وسائر ما حواه من ذخائره وأمواله إلى الأمير ناصر الدين منكورس بن حمارتكين أسد العربين و أمير المجاهدين المقدم الهمام ...*

Ayrıca bkz. İbn el-Esir, XII, II; Ebü'l-Fidâ el-Muhtasar, Hüseyniye Matbaası 1325 tabı, III, 74; *Mu'cem el-büldân*, Suhyeni maddesi.

Menkübers'in ne zaman öldüğünü bilmiyoruz. Ondan sonra, yerine oğlu Muzafferüddin Osman geçmiştir. Muzafferüddin ölünce yerine oğlu Seyfeddin Muhammed geçti. Memlûklar Şam'ı ele geçirince Seyfeddin Muhammed kardeşi İmâdeddîn'i 660 (1262) yılında Sultan Baybars'a göndererek ona bağlılığını bildirdi. Seyfeddin Muhammed 669 (1271) yılına kadar yaşadı. Ölmeden önce, oğulları Sâbıkuddîn ile Fahreddîn'e Sahyûn'u Sultan Baybars'a teslim etmelerini vasiyet etmişti. Onlar da, bu sırada Dimâşk'ta bulunan Baybars'ın yanına gelerek Sahyûn'u ona bıraktıklarını bildirdiler. Baybars bundan memnun kalıp Sâbıkuddîn'i "*Tabîlhânât emîri*" yaptı. Fahreddîn'e 40 süvarilik, amcaları Celâleddîn Mesûd ile Mücâhiddüddîn b. Temîm'e 10'ar tavâşilik (memlûkluk) iktâlar verdi, emirleri arasına kattı. Sahyûn'a ise yeni bir emîr (bey) tâyin etti.¹⁶

Böylece, Menkübers'in sülâlesinin Sahyûn'daki hakimiyeti sona erdi. Bundan sonra onun torunları Şam ve Mısır'da Memlûkların hizmetinde çalıştılar. Yalnız, burada Menkübers'ten sonra Sahyûn sahibi olan emîrlerin adlarıyla, Takiyyüddîn'in verdiği neseb zincirindeki dedelerinin adları farklıdır. Sâbıkuddîn Osman'ın yerine Takiyyüddîn, "Yûsuf" adını vermektedir. Osman'ın oğlu Seyfeddin Muhammed, Ebü'l-Fidâ tarihinde "*Seyfeddin Ahmed*" şeklinde geçer. Takiyyüddîn'in üçüncü dedesiyle aynı adı taşır. Ahmed ile Muhammed adlarının birbiri yerine kullanılması çok görülen bir husustur. Takiyyüddîn'in babasından önceki iki dedesi (Ahmed ve onun babası Muhammed) hakkında ise bir bilgiye rastlayamadık. Ayrıca, Kâtip Çelebi tarafından verilen şecere daha tafsilâtlı olup iki isim fazla geçmektedir.

¹⁶ İzzeddîn b. Şeddâd, *Târih el-Melik el-Zâhir Baybars*, nşr. Ahmet Hatîr, Beyrut Alman Şarkiyat Enstitüsü yayınlarından, Beyrut 1403/1983, s.54; Ebü'l-Fidâ, IV, 7; İbn Haldun, *el-İber ve divân el-mübleda ve'l-haber*, Beyrut Dar el-Kitab el-Lübânî tabı, V/II (cüz 10), 838-839.

القاضي العلامة شفي الدين ابو بكر محمد بن القاسم معروف ابن الشيخ ابو العباس احمد بن علي
 ابو محمد انه محمد بن الشيخ احمد بن الامير جمال الدين يوسف بن الامير سهراب بن احمد
 بن الامير ماه الدين شكور بن الامير ماه الدين جبار بن احمد بن يوسف بن الامير
 المتوفى في هجرتنا ثلاث وتسعين وثمانمائة وعمره احدى وستون سنة ولد بمشغ
 وقرأ على ابيه والشيخ قلم الدين بن سليمان والشيخ شمس الدين محمد بن طبولون السيد جمال الدين
 بن حمزة والشيخ الباطني والشيخ القاري والشيخ محمد بن مغوش ثم ارتحل الى الروم وقرأ بها على
 شيخه شيخه شيخه المولى عبد الرحمن القاسم بمكره ودماع وصار ملازماً مندم ول منصفه التدريس
 والمشيخة بالشيخوخة بمصر واشتم في خدمة العلوم الى ان ولي القضاة ثم ان قلمظنه وانصل
 بالخدمة المولى سعد الدين فناشوا الرصد عنه الى ان ابطال عمله بعض ائمة وواحد
 وخرج الى طرف اثم ومات وكان علامة عمره في الرافضيات والشكليات منقطع
 القرن ولمولفات منها رجحانه الروح في البسيط واما دالته فهو من قام الاجتماع على
 كمال عمله وفضله وسوره الدولين مستمرا في الاقباد والدرسي كوعو سببه يدشن
 وقربا فله القضاة ولجته الاغلاسة ابركته الثمانية مشهوره في عدة جهات الاربع
 منها ان كان فتح حصن صهيون على يديه ولله سلم السيطان الله وولي مراد لاده عمه
 مرزا امراء لاظيم صهيون وكان عسيرة كبيرة تدعى بال حارث بن الحسن الخناس بهم اجمعين

Kâtip Çelebi, *Süllem el-vusûl ilâ tabakât el-fuhûl*, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, nr. 1887, s. 230 : Takiiyüddin'in nesep zincirini "Kâdi Takiiyüddin Ebû Bekr Muhammed b. Kâdi Zeyned-din Mâ'rif b. Ebu 'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Emîr Cemâleddin Yûsuf b. el-Emîr Şihâbeddin Ahmed b. el-Emîr Nâsiruddîn Menkübers b. el-Emîr Nâsihuddin Humartegin el-Dimâşki el-Hanefî el-Râsid" şeklinde verir.

